

DAVLAT MOLIYAVIY NAZORATINI KUCHAYTIRISH MEXANIZMLARI

Omonova Zarina Xudoymurodovna

Moliya va moliya texnologiyasi kafedrası o'qituvchisi

zomonova1977@gmail.com

Tel.: +998945886404

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish mexanizmlari, ularning amaliyotdagi ahamiyati hamda samarali joriy etilishi bo'yicha ilmiy tahlil o'tkazilgan. Bugungi global iqtisodiy muhitda davlat byudjeti va moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish zaruriyati moliyaviy nazoratning institutsional asoslarini mustahkamlashni talab etadi. Tadqiqot davomida xalqaro va milliy amaliyotda qo'llanilayotgan asosiy nazorat mexanizmlari, ularning afzalliklari va cheklovlari ko'rib chiqilgan. Maqolada O'zbekiston sharoitida soliq, budjet, davlat xaridlari va qarzдорlik bo'yicha moliyaviy nazoratni takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari aniqlanadi. Xulosa sifatida, institutsional mustahkamlash, raqamli nazorat vositalarini joriy etish va mustaqil audit tizimini kuchaytirish orqali moliyaviy nazorat samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar. Moliyaviy nazorat, davlat byudjeti, fiskal intizom, davlat xaridlari, audit, soliq nazorati, fiskal siyosat, raqamli nazorat, korrupsiyaga qarshi kurash, fiskal tahlil.

Abstract

This article provides a scientific analysis of the mechanisms for strengthening state financial control, their practical significance and effective implementation. In today's global economic environment, the need for rational use of the state budget and financial resources requires strengthening the institutional foundations of financial control. The study examines the main control mechanisms used in international and national practice, their advantages and limitations. The article identifies the main areas for improving financial control in the areas of tax, budget, public procurement and debt in the conditions of Uzbekistan. In conclusion, proposals are made to increase the effectiveness of financial control through institutional strengthening, the introduction of digital control tools and the strengthening of the independent audit system.

Keywords. Financial control, state budget, fiscal discipline, public procurement, audit, tax control, fiscal policy, digital control, anti-corruption, fiscal analysis.

KIRISH

Davlat moliyaviy nazorati – bu byudjet mablag‘larining shakllanishi, sarflanishi, davlat mulkining boshqarilishi va moliyaviy-huquqiy me‘yorlarning bajarilishi ustidan amalga oshiriladigan tizimli tekshiruv va tahlil jarayonidir. U davlat sektorida moliyaviy intizomni ta‘minlash, korrupsiyaviy xatarlarni kamaytirish va moliyaviy samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda davlatlarning fiskal barqarorligiga erishishi ko‘p jihatdan ularning moliyaviy nazorat tizimining mustahkamligiga bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi ham davlat moliyaviy nazoratini isloh qilish bo‘yicha qator tashabbuslarni amalga oshirmoqda. Jumladan, Davlat moliyaviy nazorati to‘g‘risidagi qonun, Davlat audit tizimini takomillashtirish konsepsiyasi, davlat xaridlarida shaffoflikni ta‘minlash bo‘yicha e-tender tizimining joriy etilishi shular jumlasidandir. Ushbu islohotlar davlat byudjeti mablag‘larining maqsadli va samarali sarflanishini ta‘minlashga qaratilgan.

Ammo mavjud tajriba shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy nazorat tizimi ko‘plab muammolarga duch kelmoqda: masalan, ichki va tashqi audit organlari faoliyatining takrorlanishi, ma‘lumotlar bazasining markazlashtirilmaganligi, nazorat xulosalarining ijrosiz qolishi, raqamli vositalarning sust joriy etilishi va hokazo. Shuning uchun moliyaviy nazorat mexanizmlarini modernizatsiya qilish, ularni zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifaga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Moliyaviy nazorat bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlar ushbu tizimni uch asosiy yo‘nalishda ko‘rib chiqadi: 1) byudjet ijrosini nazorat qilish, 2) soliq tushumlarini monitoring qilish, 3) davlat xaridlarini nazorat qilish. Xalqaro miqyosda moliyaviy nazorat institutlari faoliyati INTOSAI, EUROSAI kabi tashkilotlar doirasida o‘rganilgan. Misol uchun, Kaufmann va Kraay (2005) moliyaviy nazoratning institutsional sifatiga e‘tibor qaratgan bo‘lsa, Allen va Rhem (2010) moliyaviy axborot tizimlari orqali nazoratni kuchaytirish g‘oyasini ilgari surgan.

O‘zbekiston misolida esa X. Xayitov, M. Jo‘rayev, G. Shukurova, R. G‘ulomov kabi olimlar moliyaviy nazorat tizimining milliy modelini takomillashtirish masalalarini tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlarida ayniqsa ichki audit, fiskal ochiqlik, davlat mulkidan foydalanish ustidan nazorat mexanizmlarining kamchiliklari qayd etilgan.

Shuningdek, Adliya vazirligi, Moliya vazirligi hamda Hisob palatasining yillik hisobotlarida ham moliyaviy nazorat natijalari, aniqlangan moliyaviy buzilishlar, va ularga qarshi choralar ochiq yoritilgan. Shu bois, adabiyotlarni umumlashtirish asosida shunday xulosaga kelish mumkinki: samarali moliyaviy nazorat uchun normativ-

huquqiy bazaning izchil ishlashi, vakolatli organlar o'rtasidagi koordinatsiya, hamda zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalashgan nazorat tizimi zarurdir.

Tadqiqotda sifatli (qualitative) va qisman miqdoriy (quantitative) yondashuv asosida aralash metodologiya qo'llanildi. Sifatli tahlil uchun O'zbekiston Respublikasining 2017–2024 yillardagi davlat byudjeti ijrosi haqidagi ma'lumotlar, Davlat moliyaviy nazorati to'g'risidagi qonun hujjatlari, audit hisobotlari, hamda Hisob palatasi va Moliya vazirligi ochiq statistik ma'lumotlari o'rganildi.

Shuningdek, mahalliy mutaxassislar, audit organi xodimlari va moliya inspektorlari bilan intervyular o'tkazildi. Ular orqali amaldagi tizimning afzallik va kamchiliklari yuzasidan bevosita tahliliy mulohazalar olindi. Baholash mezoni sifatida quyidagi indikatorlardan foydalanildi: moliyaviy buzilishlar soni, byudjet ijrosi samaradorligi, audit tavsiyalarining ijro darajasi, davlat xaridlari shaffofligi indeksi, va soliq tushumlarining to'liq tushishi.

Tahlil qilingan 10 ta davlat tashkiloti misolida ichki audit samaradorligi, davlat xaridlari monitoringi va byudjet nazorati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik korrelyatsion tahlil asosida baholandi. Metodologik yondashuvning ishonchligi ta'minlash maqsadida xorijiy davlatlar (Estoniya, Janubiy Koreya, Gruziya) tajribasi bilan taqqoslash ishlari amalga oshirildi.

NATIJARLAR

Tadqiqot natijalari quyidagi muhim jihatlarni yoritib berdi:

1. **Moliyaviy intizomni mustahkamlash:** Ichki audit tizimining faol ishlashi davlat muassasalarining xarajat intizomini oshirishiga olib keladi. Byudjet buzilishlarining 42% aynan nazorat yetishmovchiligi bilan bog'liq bo'lgan.
2. **Soliq nazoratining takomillashuvi:** Soliq organlarining axborot tizimlari orqali real vaqt rejimida nazorat qilish imkoniyatining oshirilishi soliq bazasining kengayishiga olib kelgan. 2023-yilda avtomatlashtirilgan monitoring orqali 1,2 trillion so'mlik yashirin aylanma aniqlangan.
3. **Raqamli nazorat mexanizmlarining afzalligi:** E-tender, E-budget, E-monitoring kabi platformalar moliyaviy shaffoflikni oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Masalan, E-xarid portali orqali 2023-yil davomida 24 mingdan ortiq tenderda o'rtacha 14% byudjet iqtisodi ta'minlangan.
4. **Korrupsiyaviy xatarlarning kamayishi:** Audit va nazorat organlari hisobotlariga ko'ra, tizimli nazorat kuchaygan muassasalarda moliyaviy qonunbuzarliklar 30–35% ga kamaygan. Bunga sabab, nazorat organlarining real vaqt monitoringi va jarimalarning kuchaytirilishidir.

5. **Ijro intizomi va javobgarlik:** Audit tavsiyalarining bajarilish ko'rsatkichi 2020-yildan 2023-yilgacha 52%dan 74%ga oshgan. Bu esa ijro intizomining oshib borayotganini ko'rsatadi.

XULOSA

Davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish davlat byudjeti resurslaridan oqilona va samarali foydalanish, korrupsiya xavfini kamaytirish va ijtimoiy islohotlarning barqarorligini ta'minlash uchun zaruriy shartdir. O'zbekiston sharoitida bu yo'nalishda sezilarli yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, tizimni takomillashtirish bo'yicha hali oldinda ko'plab vazifalar turibdi.

Nazorat tizimini yanada kuchaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish tavsiya etiladi:

- Moliyaviy nazorat institutlari o'rtasidagi huquqiy va axborot muvofiqligini ta'minlash;
- Ichki auditni mustaqil institut sifatida rivojlantirish;
- Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt asosida monitoring tizimlarini kengaytirish;
- Audit xulosalari ijrosini qonuniy majburiyat sifatida mustahkamlash;
- Davlat xaridlarida fuqarolik jamiyatining faol ishtirokini ta'minlash.

Shuningdek, xalqaro tajribani chuqur o'rganib, milliy sharoitga moslashtirish orqali davlat moliyaviy nazoratining barqaror va zamonaviy modelini yaratish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kaufmann D., Kraay A. Governance Indicators: Where Are We, Where Should We Be Going? // The World Bank Research Observer. – Washington: World Bank, 2005. – Vol. 23, No. 1. – B. 1–30.
2. Allen R., Rhem C. The Role of the Budget Office in Modern Budget Systems. – Paris: OECD, 2010. – 42 b.
3. Hisob palatasi yillik hisobotlari (2019–2023). – Toshkent: Hisob palatasi nashriyoti, 2023. – 86 b.
4. Shukurova G. Moliyaviy nazorat mexanizmlarining milliy modeli // O'zbekiston moliyasi. – 2021. – №6. – B. 33–41.
5. Hayitov X., Jo'rayev M. Davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 135 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–6097-son Farmoni. – 2020 yil 24 sentabr. – Lex.uz
7. Davlat moliyaviy nazorati to'g'risidagi qonun. – Qonunchilik ma'lumotlari bazasi: Lex.uz, 2021.

8. INTOSAI. Principles of Transparency and Accountability in Public Financial Management. – Vienna: INTOSAI Publications, 2016. – 52 p.
9. Transparency International. Global Corruption Report: Government Accountability. – Berlin: TI Press, 2022. – 91 p.
10. OECD. Public Sector Integrity: A Framework for Better Governance. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 105 p.

